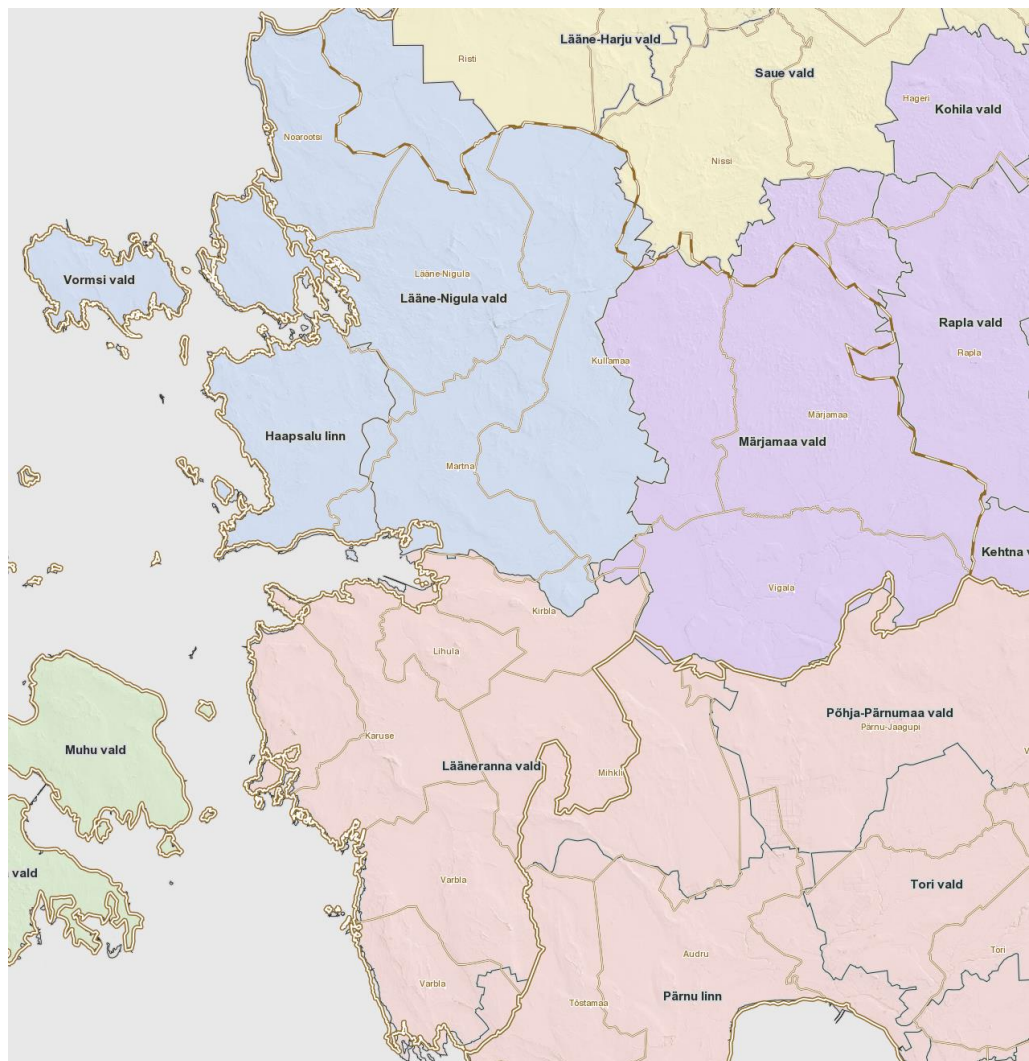

Ajaloolise Läänemaa looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal: Martna kihelkonna pühapaigad Lääne maakond

Pühapaikade andmed

Töö nr: 1898MT1

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet

Projekti juht: Mart Hiob, PhD

Autorid: Kristel Kivari, PhD (Tartu Ülikool)

Valdo Valper, MA

Töörühm: Jüri Metssalu, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)

Reeli Reinaus, MA

Lona Päll, MA

Laura Mäemets, MA

Mart Hiob, PhD

Sisukord

1. Töörühmal liikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	7
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	8
5. Inventeeritud kohad	8
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	9
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	10
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	10
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	10

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Kristel Kivari: vastutav koostaja antud kihelkonnas (välitööde ettevalmistamine, välitööd, välitööde märkmed ja fotod, teabepäeval esinemine, järeltööd);

Valdo Valper: vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, välitööde ettevalmistamine, välitööd, välitööde märkmed, GPS, helisalvestamine, teabepäeval esinemine, GIS andmete loomine, järeltööd);

Mart Hiob: projektijuhtimine, järeltööd;

Reeli Reinaus: GIS andmete loomine.

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
18.05.2019	Uusküla, Nõmme, Väike-Lähtru, Kaasiku, Ehmja	Väike-Lähtru ms hiiemägi, Hiiepõllud/Hiiepaju/-pao, Matu mägi, Marimägi, Partsu allikas, Kirjutäku allikas, Hiiepõld Intervjuud: [redacted], Uusküla; [redacted], Uusküla; [redacted], Väike-Lähtru; [redacted] ja mees, Väike-Lähtru; Väike-Lähtru Mäe t. rahvas; [redacted], Väike-Lähtru; [redacted], Kaasiku; [redacted], Kaasiku; Hindu noorperemees, Ehmja; [redacted], Ehmja; [redacted], Ehmja; [redacted], Ehmja; [redacted] (telefoni teel); Uusküla Laane, Nõmme Uuetoa, Väike-Lähtru Kruusiaugu inimesed	Kristel Kivari, Valdo Valper
19.05.2019	Oonga, Uusküla	Oonga/Tuka Hiiemägi, Hieelepik, Väike-Lähtru ms Hiiemägi, Hiiepaju/pao, Matu mägi, Marimägi, Partsu allikas, Kirjutäku allikas, Hiiepõld Intervjuu: [redacted], Uusküla	Kristel Kivari, Valdo Valper
21.05.2019	Tartu	Partsu allikas Telefonikõne, [redacted] vahendas [redacted] kuuldut (Uusküla)	Valdo Valper

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
23.05.2019	Tartu	Kirjutäku allikas Kirjavahetus [redacted] (Martnas 1996 välitöid teinud)	Valdo Valper
23.- 24.05.2019	Tartu	Kirjutäku allikas Kirjavahetus [redacted] < Kurevere	Valdo Valper
08.06.2019	Soo-otsa	Lause saar	Kristel Kivari, Valdo Valper
09.06.2019	Haeska	Hiiepõllud; Pärnamägi, Kiustemäe kivi, Jaagu-Jaani kivi Intervjuud: [redacted], Haeska; [redacted], Haeska	Kristel Kivari, Valdo Valper
13.- 15.06.2019	Tartu	Matu mägi; Hiiepõllud; Hiiumummuga mägi; Suure-Lähtru kivi; Väike-Lähtru ms. Hiemägi; Hiiepõllud/Hiiepaju/-pao; Partsu allikas; Rebaski kivi; Kirjutäku allikas; Lembitu pealuu Kirjavahetus [redacted] < Ehmja	Valdo Valper
15.06.2019	Võru	Lause saar Intervjuu: Eino Valper < Soo-otsa	Valdo Valper
19.- 20.06.2019	Tartu	Rebaski kivi Kirjavahetus [redacted], Mahtra < Kokre	Valdo Valper
25.07.2019	Kuluse, Suure-Lähtru, Kokre, Uusküla	Hiiumummuga mägi; Rahu kivi; Rebaski kivi; Väike-Lähtru ms. hiemägi; Hiiepaju/-pao; Partsu allikas Intervjuud: [redacted], Kuluse; [redacted], [redacted], Uusküla; telefonitsi: [redacted], [redacted], [redacted]	Kristel Kivari, Valdo Valper

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
26.07.2019	Rannajõe, Keskvere, Kurevere, Kuluse	Rannajõe ohvrikivi (kaitse all, välistamiseks), Keskvere Vanakuradi jälgedega kivi; Kirjutäku allikas; Hiiumummuga mägi, Kalevipoja kivi (kaitse all); piimanõude "ravimise" kivi; Hiiepõllumägi Intervjuud: [redacted] ja ta lapselaps, Rannajõe; [redacted], Keskvere; [redacted], Kurevere, tema helistas naabrile [redacted]; [redacted], Kuluse	Kristel Kivari, Valdo Valper
03.08.2019	Haeska	Martna teabepäev Hiiepõllud, Kiustemäe kivi, Jaagu-Jaani kivi, Rõudu kivi jm. Haeska objektid Intervjuu: Haeska, Keravere, Laiküla inimesed (nimed Martna infopäeva tabelis).	Kristel Kivari, Valdo Valper
16.08.2019	Rõude	Lause saar; Rõude soo Hiemägi, maa-aluste kivid; Patsu tammik; Rõude Kabelimägi jpm.; Hiielepik Intervjuu: [redacted], Soo-otsa; [redacted], Rõude; [redacted], Laiküla?; [redacted], Laiküla; [redacted], Laiküla	Kristel Kivari, Valdo Valper
19.08.2019	Haeska, Kokre	Pärnamägi; Rebaski kivi	Kristel Kivari, Valdo Valper
26.- 27.09.2019	Tartu	Kirjutäku allikas Kirjavahetus [redacted], Kurevere	Valdo Valper

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 36 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 38 tundi.

Järeltööd: 53 tundi.

Kokku: 127 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Eeltööde käigus selekteerus Martna kihelkonnas kokku umbes **35** kindla, võimaliku ja rahvaluulemotiivide põhjal oletatava pühapaiga, nende seas rahvaluulemotiivide põhjal kunagise pühakohana seostatavad kohad, looduskaitsealused puud, ka mõned muinsuskaitsealused paigad (peamiselt nende välistamiseks inventeerimisel). Rahvaluulemotiividega seotud, ent selget püha- või ravipärimust mitte sisaldavad paigad eemaldades jäi järgi 27 paika. Neist **9** sai maastikul inventeeritud, ülejäänud jäid välitöödel leidmata (sh paljud puuduliku ja ebamäärase infoga paigad) või said välistatud (olid juba ohvrikohana kaitse all). Kindlalt hävinuks ei julge nimetada peaaegu ühtki paika, kuna neid ei teata või oli eelinfo puudulik, tõenäoliselt või ka osaliselt hävinud paiku on. Inventeerisime ka mõned osaliselt või peaaegu hävinud paigad, mille suutsime lokaliseerida. Aastal 2012 (jätkuga 2015-16. a) sai Martna kihelkonna külates, mis jäävad Matsalu rahvusparki või selle piirile, läbi viidud suuremahuline kohapärimuse kogumine. Seega jäi 2019. a umbes pooles kihelkonnas ära pühapaikade eellokaliseerimine ja ei pööranud suurt rõhku ka objektidele, mida tulutult otsisime toona. Algusest peale võtsime suuna komplekse käsitleda ühe paigana.

Maastikul inventeeriti 9 kohta, neist neli olid teada juba 2012. a välitöödest ja olid punktobjektidena ka Rahvusparkide mälumaastike kaardile kantud. Küll aga sai arhiivimaterjalide põhjal parandatud Haeska Pärnamäe asukohta. Haeska hiiepõldude piirid oleks võinud arhiiviandmete tuginedes tõmmata ka laiemale maa-alale, lõpuks sai piiritletud ala, kus on kaitsealune ohvrikivi, vahepeal (võib-olla ekslikult?) looduskaitse all olnud Tõllukivi (Ohvrikivi, Korsakivi) ja kaks võimalikku pärimuslikku ravikivi. Oonga Hiemäe ja -lepiku piiritlemisel olid olulised samuti arhiiviandmed, aga ka pilt maastikul. Hiiepärimus Lause saare kohta Soo-otsa külas tundub uuemaaegne, ent kohalikud elanikud toonitasid ise, et koht vajab kaitset. Ehmja Hiiepõldude ja Kuluse Hiiepõllu mäe puhul jääb kahtlus, et tegemist on sekundaarnimedega ja tegeliku pühapaiga asukoht on teadmata. Suure-Lähtru Rahu kivi pühadus on oletuslik nagu ju tegelikult kõik jne.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Hiiepõllud**, Ehmja küla. Lokaliseeritud arhiivi- ja välitööandmete põhjal, maastikukirjeldus välitöödelt.
- 2) **Hiiepõllud**, Haeska küla. Lokaliseeritud arhiivitöödel, maastikukirjeldus välitöödelt.
- 3) **Pärnamägi**, Haeska küla. Lokaliseeritud arhiivitöödel, maastikukirjeldus välitöödelt. Pärandkultuuri, samuti Mälumaastike objekti märk on kaardil vales kohas.
- 4) **Rebaski kivi**, Kokre küla. Lokaliseeritud arhiivitöödel ja konsulteerides kohaliku päritolu R. Talvojaga, maastikukirjeldus välitöödelt.
- 5) **Hiemummuga mägi**, Kuluse küla. Lokaliseeritud arhiivitöödel. Mitu kirjalikku ja suulist allikat kinnitas, et koht on juba kaitse all, ent kaardil ja mälestiste registris avalikku kirjet ei ole. Maastikukirjeldus välitöödelt.
- 6) **Hiiepõllumägi**, Kuluse küla. Lokaliseeritud arhiiviandmete põhjal. Kirjeldus välitöödelt.
- 7) **Hiemägi, Hiielepik**, Oonga küla. Lokaliseeritud arhiivitöödel, maastikukirjeldus välitöödelt.
- 8) **Lause saar**, Soo-otsa küla. Lokaliseeritud arhiivitöödel, maastikukirjeldus välitöödelt.
- 9) **Rahu kivi**, Suure-Lähtru küla. Lokaliseeritud arhiivitöödel, maastikukirjeldus välitöödelt.

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida:

- 1) **Ohvrikivi** Matu mäel, Ehmja (?) küla. Toponüümi ei teatud.
- 2) **Imevõimu allikas**, Haeska küla. Toponüümi, ega raviallikat ei teatud.
- 3) **Hiiekoht** Väike-Lähtru metsas. Võib asuda Kaasiku küla maadel Liivi tee ja Marimetsa raba vahel. Mõned liivaseljärdikud on seal ka maha kaevatud. Ebamäärased andmed, võimalik seos **Hiiepaju** heinamaadega Vanakülas, mille asukoht on teada, aga mis arvatavasti on sekundaarnimi.
- 4) **Partsu allikas**, Niinja küla. Piirkond enam-vähem teada, ent maastik raske ja allikas tõenäoliselt kinni kasvanud.
- 5) **Soolatüügaste ravimise koht**, Kokre küla. Ravikohana on nimetatud teederisti, ehk siis kui üht paljudest teeristidest (n.ö üldkoht).
- 6) **Ohvrikivi** Oonga Tisleri krundis. Kui on Tisleri end. lahustüki peal metsas, võib säilinud olla, ent asukohaandmed ebamäärased, samuti keegi ei tea .

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Kirjutäku allikas** – Kurevere (Raana) küla, keegi ei tea, tõenäoliselt hävinud.
- 2) **Ohvrimägi** – Haeska küla. Tõenäoliselt sama, mis Haeska Hiiepõllud või Pärnamägi.
- 3) **Hiiemägi ja Maa-aluse kivid** Rõude või Kabeli külas. Võimalik, et üks ja sama koht, aga oletati ka, et Hiiemäeks on nimetatud Kabelimäge. Ei teatud.
- 4) **Jälg põllul**, Keravere küla. Tõenäoliselt mõeldud kaitsealust jäljega kivi (reg. nr. 10044).
- 5) **Piimanõude "ravimise" kivi**, Kuluse küla. On suur tõenäosus, et kivi on veetud Taebla kooli mälestuskiviks.
- 6) **Hiiekoht**, Laiküla. Lisaks kaitsealusele ohvrikohale on kirjutatud ka Hiielepikust Kooli maadel, keegi ei tea.
- 7) **Ohvrikivid** Liivaküla Proomuti ja Aedealuse maades, tõenäoliselt hävinud kirjeldusi ja maastikku võrreldes, samuti kaarti vaadates.
- 8) Märkidega **Ohvrikivi** Tammiku külas, arvatav seos kaitsealuse kalmistuga. Võib olla ka koolilapse fantaasia. Keegi ei tea.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Näib, et rahvas, nii palju kui teda alles, on püsinud mitu põlve paikne. Enam-vähem igas külas osati soovitada kedagi põlist kohalikku (kui küsitav seda ise ei olnud). Aega hoidis kokku mõne informandi vastutulelikkus (helistas ise läbi kõik asjast teada võivad inimesed - ka kaugemal elavad). Kui ka meie küsimustele vastuseid ei teatud, jäime rahule, et inimesed said läbi küsitletud. Siiski näib, et perspektiivi on pikemateks (kohapärimuse) välitöödeks.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Kuigi siit kihelkonnast jäi Kirbla ja Ridalaga võrreldes parem tunne, on inventeeritud kohtade suhtarv võrreldes plaanivõetuga kõigest 9/27. Inimesed, kui põlised ja lahked nad ka ei oleks, lihtsalt ei tea enam. Ka võib takkajärgi kahetseda varasemate (isegi veel 1996. a) kogumistööde metoodikat, kus pärimuspaiga lokaliseerimist ei peetud eriti tähtsaks.

Segadust tekitas Hiiumummuga mäe kohta nii autoriteetsetest kirjalikest kui suulistest allikatest saadud teave, et koht on juba muinsuskaitse all. Ometi mälestiste registris teave puudub.

Primaar/sekundaarnime probleem jääb alati, s.t teadmatus, mis on olnud see keskne pühakoht, kui ümberringi on hajusalt Hiie põllud, heinamaad, lepikud jms.

Ajanappus.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

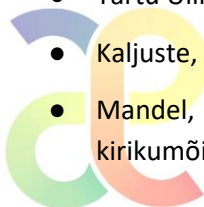
- 1) **Hiiepõllud** – Mar_Haeska_01;
- 2) **Pärnamägi** – Mar_Haeska_02;
- 3) **Rebaski kivi** – Mar_Kokre_01;
- 4) **Hiiumummuga mägi** – Mar_Kuluse_01;
- 5) **Hiiemägi, Hiielepik** – Mar_Oonga_01;
- 6) **Lausse saar** – Soo-otsa_01

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Hiiepõllud** – Mar_Ehmja_01;
- 2) **Hiiepõllumägi** – Mar_Kuluse_02;
- 3) **„Rahu“ kivi** – Mar_Suure-Lähtru_01.

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas:
 - Sisestused ERA temaatilisest kartoteegist,
 - Sisestused ERA topograafilisest kartoteegist,
 - Jung, Jaan. Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt (1910),
 - Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek;
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas;
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud;
- Kaljuste, Tiit. „Lääne Liisi pärand“ (2016);
- Mandel, Mati. Martna ümbruse vanemast asustusloost. Ilmunud raamatus Kuluse - Martna kirikumõisa küla. Kodulooline uurimus (2008);

- Talvoja, Rait. „Lähtru vald Läänemaal“ (2006, korduustrükk);
- Tee, Lidya. „Ajarada. Kolme küla lugu“ (2016);
- Kivari, Kristel; Valper, Valdo. Välitööpäevik (2019);
- Eesti kohanimeraamat <http://www.eki.ee/dict/knr/>;
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris;
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid;
- 1930. aastate katastriüksuste tabel rahvusarhiivis.

